

Urartuların İran'daki Krali Kenti: BASTAM

Nezahat CEYLAN*

Öz

Kuzeybatı İran'da konumlanan Bastam, Türkiye sınırınının 50 km uzağında yer almaktadır. Askeri ve tarım merkezi olma görevini üstlenen Bastam, tarihteki görevini tam anlamıyla yerine getirmiştir. II.Rusa (M.Ö 685-645) tarafından kurulan şehir, merkez Tuşpa'nın ve doğu'ya giden yolların güvenliğini sağlamak için kurulmuştur. Bastam, Kuzeybatı İran'da Akçay Nehrinin sol kıyısında, Kara Ziyaeddin Ovasını kontrol eder vaziyetteydi. Akçay Nehrine bağlanan birkaç sulama kanalı, hem Bastam şehrini, hem de ovayı sulama görevini yerine getiriyordu. Rusai.URU.TUR adıyla da tanınan Bastam şehrinde teferruatlı çalışmalar, W. Kleiss ve S. Kroll önderliğinde yapılmıştır. Sonraki dönemlerde ise H. Shahidi'nin liderliğinde devam ettirilmiştir.

Bronz Çağından itibaren önemli arkeolojik bilgiler veren Bastam, en geniş haliyle II. Rusa döneminde inşa edilmiştir. Urartu'nun İran'daki yayılımı esnasında, Bastam'ın inşası, devletin gücünü göstermesi açısından önemlidir. Bastam, Urartu'nun İran coğrafyasındaki krali şehridir. Bizzat Urartu Kralları tarafından yönetilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Urartu, II. Rusa, Bastam, Rusai.URU.TUR, Akçay, Kara Ziyaeddin Ovası.

* Dr. Nezahat CEYLAN. Atatürk Üniversitesi Loj. 61/6 Erzurum. Dr. Nezahat CEYLAN. ceylanerzurum@hotmail.com

Abstract

Situated in NW Iran, Bastam is 50 km. away from the Turkish border. Being the military and agricultural center, Bastam has fulfilled its historical objective. The city has been founded by Rusa II for ensuring the security of central Tuspa. On the left shore of the River Akçay the city had been controlling the Kara Ziyaeddin lowland. A couple irrigation channels from River Akçay were sustaining both the Bastam City and the lowland. Elaborate studies had been conducted in the leadership of W. Kleiss and S. Kroll in Bastam City, also known as Rusai.URU.TUR, later continued by H. Shahidi.

Providing substantial information onwards the Bronze Age, Bastam has been constructed under the rule of Rusa II, in the widest sense. The construction of Bastam is significant in terms of demonstrating the power of the Urartu State during the Urartu expansion in Persia. Bastam is the royal city of Urartu in Persian region.

Keywords: Iran, Urartu, Bastam, Rusai.URU.TUR, Akçay, Ziyaeddin Lowland.

Bastam

Bastam, Kuzeybatı İran'da, Khoy'un 54 km. kuzeybatısında, Maku'nun 85 km. güneydoğusunda yer almaktadır¹ (Harita 1, Plan 1, Foto 1). Bastam, 38° 53' K, 44° 57' E konumunda ve 1300 m. yükseltide bulunmaktadır². Bastam'ın 50 km batısında, Türkiye sınırı yer alır. Hava şartlarının olumlu olduğu günlerde 100 km uzaktaki Ağrı Dağı rahatlıkla görülebilmektedir. Bastam'ın doğusunda Nahcivan bulunmaktadır.

Bastam'da bulunan ilk bilgi, eski kaleyle ilgili inşa yazıtıdır. 1910 yılında yayımlanmıştır. Gerçek yerleşim yeri, W. Kleiss tarafından 1969 yılında bulunmuştur. Urartu yıkıntılarında ilk deneme açmaları, Tahran'da bulunan Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmiştir. 1969-1978 yılları arasında W. Kleiss ve S. Kroll önderliğinde, İran, Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri'nin arkeolog ve uzmanlarının katkılarıyla kazı çalışmaları yapılmıştır. 1999 yılında, H. K. Shahidi'nin başkanlığında, İran Kültür Mirası Organizasyonu (ICHO) tekrar çalışmaları devam ettirmiştir³.

Bastam tarihi, Bronz Çağı ile birlikte başlamaktadır. Eski kale M.Ö. 3. ve 2. binlerde bir kaya yatağının üzerine kurulmuştur. Kale, Bastam akropolisinin dibine

1 Kroll, 1970: 77 vd.; Kleiss, 1972: 41 vd.; Kroll, 1972: 89 vd.; Kleiss, 1973a: 16 vd.; Kleiss, 1979: 1 vd.; Kleiss, 1988: 1 vd.; Dan, 2012: 342 vd.

2 Kroll, 1976: 19 vd.; Salvini, 2005: 370 vd.; Biscione, 2007: 79.

3 www.biainili-urartu

kadar uzanmıştır. Uzun süren araştırmalar sonucunda, II. Rusa'nın yapılarının altında kalan kalıntılara, 1978 yılında ulaşılabilmektedir. O döneme ait boyalı çanak çömlek parçaları ve küçük buluntular toplanmıştır⁴.

Bastam şehrinin Urartu devleti zamanında II. Rusa tarafından yeniden kurulduğu bilinmektedir. Şehrin kuruluşu ile ilgili bilgiler mevcuttur⁵.

“Argiști oğlu Rusa bu tapınağı efendi tanrı Haldi'ye yaptırdı. Tanrı Haldi'nin kudretiyle, Argiști oğlu Rusa der ki: Kayaya dokunulmamıştı. Tanrı Haldi'nin buyruğu üzerine (?) ben yaptırdım. (Oraya) “Rusa'nın Küçük Şehri” adını verdim...”

“Toprağın çorak olduğu” bir yerde II. Rusa, Tanrı Haldi için E.BARA tapınım merkezini kurmuştur. Kurulmuş olan bu yerin tümü “Rusa'nın Küçük Kenti” (**Rusai. URU.TUR**) adını taşımaktadır⁶. Rusa'nın yaptırdığı eski kale, verimli Kara Ziyaeddin Ovasında yer alan Akçay Nehrinin sol kenarında bulunmaktadır (Foto 2). II. Rusa, iktidarının ilk yıllarında, merkezden başlayarak uzakta kalan yerlere kadar devleti yeniden yapılandırmıştır. Bu şekilde yeni kurduğu güçlü kaleler ve yerleşmeler ile devletin ekonomik yapısını ve savunmasını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, II. Rusa'nın 5 kentin kurucusu olduğu ortaya çıkmıştır. Bunlar; Karmir- Blur, Bastam, Toprakkale, Kef Kalesi ve Ayanis'tir⁷. Hiç şüphesiz ki Rusa'nın inşa ettirdiği kaleler içerisinde en güçlüsü Bastam'dır. II. Rusa, iktidar döneminde var olan atlı kavim tehlikesini önlemek için olasılıkla Bastam Kalesini inşa ettirmiştir.

Bastam'daki Urartu yapılaşmaları 1600 m. uzunluk ve 850 m. genişlikle toplamda 1.36 km² lik alanı kaplamaktadır. Bastam'daki tahkimat, Akçay'ın kuzey sahilinde yüksek sırtta izole edilmiş şekildedir. Akçay'ın yaz ve bahar yağmurları ile yükselip taşma ihtimaline karşı güçlü duvarlar tarafından kontrol altında tutulmaktadır. Bu duvarlar aynı zamanda kalenin batısında yer alan Bastam su kanalını da korumaktadır⁸ (Foto 6). Rusa'nın mimarları tarafından çevredeki toprağı sulamak için Akçay nehrinden birkaç kanal açılmıştır. Bastam su kanalı, Bastam Kalesinin kontrolünde olup 11 km. uzaklıktaki alanları dahi sulamaktadır. Kara Ziyaeddin Ovasının sulanan alanları, sitadelin dibinden başlamaktadır⁹.

4 Kroll, 1976: 1 vd.; Kleiss, 1980: 298 vd.

5 HchI, 129; UKN, 280; Payne, 2006: 284 (12.2.1)

6 Salvini, 2006: 117.

7 Salvini, 2006: 114.

8 Kleiss, 1970: 29 vd.; Kleiss, 1972: 7 vd.; Kleiss, 1973b: 81 vd.; Kleiss, 1974: 107 vd.; Kleiss, 1975: 175.

9 Kleiss, 1980: 299

Bastam sitadeli, Bastam yazıtından anlaşıldığına göre II. Rusa dönemine (M.Ö 685-645) aittir (Foto 7). Kale, 850 m uzunluk ve 400 m genişliktedir. Ayrıca kalenin hemen yanında, 600x300 ebatlarında güçlendirilmiş surun içerisinde şehir yer almaktadır¹⁰. Kale, güçlendirilmiş merkeze hizmet etmek ve başkent Tuşpa'dan krallığın doğu kısmına doğru giden yolu korumak için inşa edilmiştir¹¹. Bastam sitadeli, Kleiss tarafından ikametgâh olarak düşünülmüştür. Ayrıca Urartu kalelerinin en önemlilerinden biri olarak tanımlanmıştır¹². Bastam Kalesi bizzat kral tarafından yönetilmiştir¹³. Bastam, konum itibarıyla İran'daki en büyük Urartu kalesi olup, Kara Ziyaeddin ovasını kontrol edecek konumda yer alıyordu. Kale sadece Kara Ziyaeddin ovasını değil, başkent Tuşpa'dan başlayan Azerbaycan ve Ermenistan daki Urartu topraklarına ulaşan Doğu Yolu'nu da kontrol altında tutuyordu¹⁴.

Bastam sitadeli, yerin doğal eğimine bağlı olarak 4 evrede inşa edilmiştir. İlk evre boyunca, hisar; kaleye, kral konutlarına, tapınağa ve merkezi yönetime hizmet etmektedir. II. III. ve IV. evrelerde, hisar güçlendirildi ve buraya bir iç hat eklendi. Son evrenin garnizondan 600-700 kişiyi ve yerleşmede yaşayanlarla birlikte toplam 1500 kişiyi barındırabilecek durumda olduğu görülmektedir¹⁵.

Bastam sitadeli, günümüzdeki Bastam köyünün 150 m üzerinde yükselmektedir. M.Ö 7. yy'ın ikinci yarısındaki bu yapı Urartu mimarisinin en gelişmiş halini yansıtmaktadır (Plan 2). Bastam'da duvar ve köşe çıkmaları kullanılmış olup, dört köşeli kulelerin hem dış duvarda hemde iç duvarda dayanak olarak yapıldığı görülmektedir. Tüm binalar yüksek taş temeller üzerine güneşte kurutulmuş kerpiçlerden yapılmıştır. Bu özellikleriyle Bastam, Urartu mimarisinin en güzel örneklerinden birisidir¹⁶. Sitadelin batı tarafı oldukça dik ve uçurumdur. Doğu yönü oldukça yamaç olmasına karşın, kayalıklar üzerine yapılar inşa edilmiştir. Doğu yönünde inşa edilen yapılar, 130 m. -162 m. ölçülerindedir. Kleiss, doğu yapılarının bulunduğu bölümü, halk tarafından bir toplanma alanı, askeri seferlerden önce atların konulduğu ya da nöbetçilerin beklediği yer olarak tanımlamıştır¹⁷.

10 Kleiss, 1968: 23 vd.; Kleiss, 1980: 299 vd.; Kroll, 2011: 150 vd.; Ceylan, 2015: 177 vd.

11 Kleiss, 1968: 23 vd.; Kleiss, 1970: 7 vd.; Kleiss, 1970: 176 vd.; Kleiss, 1971: 165 vd.; Kleiss, 1979: 1 vdd.; Kleiss, 1980: 299.

12 Kleiss, 1983: 288; Biscione, 2007: 80.

13 Zimansky, 1985: 93; Biscione, 2007: 80.

14 Kleiss, 1980: 299; Belli, 1977: 79 vd.; Tarhan, 1978: 111 vdd.

15 Kleiss, 1980: 300; Nobari, 1997: 198; Hacızade, 1995: 103 vd.

16 Salvini, 2006: 147.

17 Kleiss, 1980: 299 vd; Sasani- Ermeni döneminde doğu yapısının üzerine küçük bir köy inşa edilmiştir. Bastam ve çevresi 10.yy'da bir süreliğine Bizans İmparatorluğuna dahil oldu. 16. yy'dan sonra yerleşim görmemiştir. Günümüzdeki Bastam köyü 9. yy da kurulmuş olup nüfusu azdır.

Bastam sitadelinin en aşağı kısmında güney kapısı mevcuttur. Kaleyi koruyan askerler burada beklerlerdi. Aynı katta konaklamak ve atları bağlamak için alanlar mevcuttu¹⁸ (Plan 3, Foto 3). Orta kat ise mabet ve mabet çalışanlarına aittir¹⁹. Bu bölümde çok sayıda oda yer almaktadır. Orta bölümde ayrıca buğday, şarap ve yağ depolanan büyük ambarlarda bulunmaktaydı. Üst katta ise Urartu mimarisi zirvededir (Plan 4, Foto 4). Krali bölümler kuzey kısım ya da yukarı kalede yer almaktadır. Krali bölüm, aşağıdaki düzlüğün yaklaşık 150 m kadar üst kısmında bulunmaktadır. Bu bölümde birkaç odada kazı yapılmış ve renkli duvar boya ele geçmiştir (Plan 5, Foto 5, Foto 11). Ayrıca tehlike zamanında kaçmak için tünellerin yer aldığı bölümler mevcuttur²⁰.

Bastam sitadeli, iki kapıyla dış dünyaya bağlanmaktadır. Güney ve kuzey kapısı. Güneydeki kapı, sitadelin ana giriş kısmını ve Van'dan gelen Urartu yolunu kontrol ederdi. Giriş yolunun eni 3.90 m'dir. Kapının yanında büyük taşlardan yapılmış iki burç bulunmaktadır²¹. Bu burçların ebatları 6x 5.50 m'dir. Kareye yakın şekilleri mevcuttur. Urartu mimarisinde olduğu gibi, bastiyon tarzında yapılmıştır. Amaç duvarları daha dayanıklı hale getirebilmektir. Kalenin Urartu duvarı, güney yönünden kapının batı burcuna kadar dayanmıştı. Sonra doğu burcundan kuzeye kadar devam etmiştir. Sütunlu salon bu iki duvarın arasındaki bölümde yer almaktadır. Bu bölümlerde duvar kalınlığı 2.40 m'dir. Kalenin batı burcunda 2 eşit duvar yer bulunmaktadır. Günümüzde sadece kalıntıları vardır. Bu iki duvar kalıntılarının üzerinde, Ortaçağ'a ait, iki bina ve iki ocak kalıntısı ele geçmiştir. Kaldırımli dolambaçlı bir yol, güney kapısına doğru çıkmaktadır. Bu bölümün etrafı direkli sütunlu salonlar, kışla ve ahır olarak hizmet eden ayrı odalar tarafından çevrelenmiştir. Aşağı ya da güney sitadel, garnizon lojmanları ve 60 atlık bir ahırdan oluşmaktadır. Ayrıca bu bölümde değirmen, fırın ve küçük ambarlarda yer almaktadır. Akçay vadisinden inen alan üzerinde yer alan avluda kraliyet mektuplarını içeren çivi yazılı kil tabletler, bronz mobilya parçaları ve geniş bir mızrak başı, demir silahlarla birlikte bulunmuştur. Diğer buluntular arasında ise silindir mühürler, ceylan başı şeklinde, hayvan formu, özenli kırmızı astarlı çanak çömlekler yer alır²² (Foto 9, Foto 12).

18 Kleiss, 1979: 37

19 Kleiss, 1979: 73.

20 Kroll, 2011: 163 vd.; II.Rusa tarafından kurulmuş Bastam ve Karmir Blur farklı bölgelerde olup aynı işlevi görmektedirler. Hem askeri hem de tarım merkezi olarak görev yapıyorlardı. Yapılan arkeolojik kazı ve yazıtlar Urartu ekonomisi hakkında bilgi sağlamaktadır. Muhteşem ambarlar ve depolama küplerinin bulunması, buğday, arpa, darı, meyve olarak ise erik, elma, üzüm., ayva, kiraz, nar yetiştiriciliği yapıldığını göstermektedir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bak. San, 1994:57

21 Kleiss, 1970: 71 vd.; Ceylan, 2015: 179.

22 Kleiss, 1980: 300 vd.; Kroll, 2011: 146.

Bastam sitadelinin orta bölümüne, kuzey ve güney kapısından ulaşılabilir. Tapınak bölümü bu alanda yer almaktadır. 13.50x 13.50 m ebatlarındaki tapınak, Tanrı Haldi adına yaptırılmıştır²³. Orta bölümde depolama alanı olarak işlev gören alanlarda mevcuttu. 2.50 m yükseklikte olasılıkla sıvı ve tahıl depolama için kullanılan depolama kapları bu alanda yer alıyordu. Kaplar bulduklarında içi boştu. Kapların omuz kısımlarına denk gelen bölümde kapasitelerini gösteren yazılar yer alıyordu. Genellikle, Urartu yerleşmelerinde depolarda ele geçen ve içlerinde erzak depolanan büyük küplerin kenarlarına çivi yazısıyla miktar belirten²⁴ *x aqargi* ve *y ti-rusi* ifadeleri kullanılmaktaydı. Kapların üzerindeki sayılar küçük daire ve noktalarla gösterilmekteydi²⁵. Bastam'da bulunmuş olan çift yazıtlı pithoslar da bu durum açıkça görülebilmektedir.

Sitadelin yukarı bölümünde krali konutlar yer alıyordu. **Rusa-i URU.TUR**'un bu bölümü oldukça kalın duvarlara sahipti. Bu alanda çok sayıda küçük odalar ve koridorlar bulunmaktadır. Bastam'daki yukarı bölüm, büyük odalara ve birbirine açılan salonlara sahiptir. Yukarı bölümün kuzeydeki kısmı Orta Çağ'a ait taşların götürülmesi sonucunda yıkılarak düzleşmiştir²⁶.

Güney kapısının yanındaki kulenin dibinde bazı özel yapılar ve kamu binaları olarak tanımlanan binalar bulunmaktadır. İşçiler ve köleler kulübelerde ya da çukur evlerde yaşamışlardır. Urartuların yerleri genişledikçe, daha çok ahır ve ağıl inşa edilmiştir²⁷.

Kalenin tümü, 3.80 m kalınlığındaki sur duvarı ile çevrelenmiştir. Kalenin bütün duvarları kayanın eğimine göre yapılmış olup iyi durumda gözükmektedir. Bütün Urartu temellerinde olduğu gibi taş temel, üzerine kerpiç kullanılmıştır. Kireç tabakasının amacı taş temeli üstteki ham kerpiçten ayırmaktır. Kerpiçlerin ebatı 50x50x12 cm'dir. Kerpiçlerin üzerinde harç yoktur. Burası kayalıklarla yontulmuş basamaklara dayanmaktadır. Duvarın platformunun yüksekliği 2x3 m'dir. Pişmemiş tuğlalardan inşa edilen yapının üzerinde bulunmaktadır. (46x46x12cm) Kireç tabaka, bu platformu kaplamaktadır. Bu platformun dış süslemesi, kabaca yontulmuş taş bloklardan oluşmaktadır. Bu yontulmuş taşların arasında, küçük taşların bütünlüğü söz konusudur. Blokların arasındaki aralıklar küçük taşlarla doldurulmuştur²⁸.

23 Kroll, 2011: 164.

24 Kleiss, 1980: 302

25 Von Schuler, 1970: 95 vd.; Salvini, 2005: 371 vd.; Salvini, 2006: 218 vd.

26 Kleiss, 1980: 302 vd.

27 Kroll, 2011: 146.

28 Kleiss, 1973c: 27.

Kuzey kapısının yanında bulunan salon 29 x 10.5 m. ölçülerine sahiptir. İki sıra halinde 7 adet taştan sütun ayağı, bu alanda yer almaktadır. Yangınların burada yapılmış olduğu tahribat nedeniyle, ayaklı sütunların üzerinde kömürleşmiş ahşap kalıntıları görülür. Salonun tabanında taş motifler mevcuttur. Salon binasının tümü Bastam dağının doğu yamaçlarında yer almıştır. Suyun getirdiği alivyonlu topraklar bu salonun üzerinde bulunmaktadır. Kuzeyin girişi, 5x5 m iki kuleyi içermektedir. Bu kule yüksekliği 3.30 m'dir. 4 m genişliğinde geçiş yolu, girişin avlusuna götürmektedir. Buranın ölçüsü 6.50 x 6.20 m'dir. Kalenin içine giden 5 m genişliğinde bir yol daha vardır²⁹.

Hisarın kuzeydoğusundaki ova üzerinde, 1.60-1.70 m kalınlığında duvarların bulunduğu başka bir kapalı yer mevcuttur. Bu duvarların 5.50-6 m aralıklarla yerleştirilmiş 60 cm çıkıntılı 1.50-1.60 m genişliğinde ayakları vardır³⁰.

Bastam sitadelinin girişinin hemen güneyinde 15x4.50 m ölçülerindeki bir odada, kalın bir yangın tabakasıyla karışık halde 1500 kil bulla³¹, 1500 kadar yanmış hayvan leşinin kemikleri, yüzlerce mühür damga ve silindir mühür baskılar bulunmuştur (Plan 6, Foto 10). Kroll, bulunan kemiklerin kışlık et stoku olarak depolanan hayvanlara ait olabileceğini belirtmiştir³². 1978 yılında bulunan bu kalıntıların yanı sıra aynı mekanda koyun listesinin yer aldığı tablet ele geçmiştir. Buluntular arasındaki mühür baskılar ve bullalar Urartu ekonomisi hakkında bilgi verecek durumdadır. Merkezi yönetimi temsil eden, krali mühür kullanan görevliler bir çok Urartu merkezinde erzakların depolanması açısından merkezi kontrolü sağlamakta görevliydi. Bu görevliler bullalar aracılığıyla envanteri arşivlerde saklıyorlardı. Diğer buluntular arasında geeyik başı biçiminde bir riton ve oymalı kemikler de vardır³³.

29 Kleiss, 1970: 29 vd.

30 Kleiss, 1975: 175.

31 Bullalar, kil ıslak iken bir kabın çevresine baskı için hazır hale getirilir. Daha sonra üzerine mühür baskısı basılır. Urartu'da var olan silindir mühür, koni şekilli bullanın üzerinde yuvarlatılarak işlem tamamlanır. Karmir Blur ve Bastam'da bulunan, hanedan isimleriyle mühürlenmiş olan kil tablet ve bullaların hangi krala ait olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Tablet ve bullalar üzerinde tamamen Sarduri ve Rusa isimleri geçmektedir. Sadece Erimena hariç tutulmalıdır. Ayrıca baba isimlerinden bahsedilmemektedir. Kil tablet ve bullalarda Lu.A.NİN-li bir başka deyişle kraliçenin oğlu ünvanı ile karşılaşmaktayız. Salvini, II. Rusa'nın reformlarını dikkate alarak bu ünvanın yüksek düzeyde görevler taşıyan prensler için kullanılmış olabileceğini belirtmektedir. Konu ile ilgili bak Salvini, 2006: 123 vd; Hellwag, 2005: 95 vd. Bastam'daki kil tablet ve bullalarda "Sarduri oğlu Rusa ve Rusa'nın oğlu Rusa" ünvanı kullanılmaktadır. Ayrıca Sarduri oğlu Sarduri'ye ait 2 kil tablet üzerindeki mühürde oldukça dikkat çekicidir. Salvini, isim uyuşmasından dolayı Kral Sarduri oğlu Sarduri'ye mal edilebileceğini ancak prens mühürlerinde yer alan resimli frizden ötürü diğer bir prensin varlığı tartışma çıkarmakta olduğunu belirtmektedir.

32 Kroll, 2011: 166 vd.

33 Zimansky, 1979: 53 vd.; Kleiss, 1980: 303; Kroll, 2011: 150 vd.

Kroll'a göre, Bastam Kalesi'nin sonu, tüm depoların dolu olduğu sonbahar ayında gerçekleşmiş olmalıdır. Bastam sitadeliindeki tüm binalar yağmalanıp yakılmıştır. Hiç kurban olmaması, kalenin kısa bir kuşatma sonucu teslim olduğunu göstermektedir. İçeride yaşayan halk, işgalciler tarafından başka bir yere götürülmüş olabilir. Bu durum Bastam'ın ne kadar şiddetli bir işgale uğradığını göstermesi bakımından yeterlidir. Kroll, işgalcilerin bırakmış olduğu ip uçlarına dayanarak yorum yapmaktadır. Ona göre sitadeldaki ve sur duvarlarının dışında bulunan İskit ok uçları, Urartu'nun sonu hakkında bilgi vermektedir³⁴. Kroll, Bastam Kalesinin sonunu II. Rusa dönemine tarihlemektedir.³⁵ 660/ 650 yılları arasında tahribat gerçekleşmiş olabilir. Yangın tabakası içine de II. Rusa'nın mührünün bulunmuş olması bu tezi doğrulamaktadır. Ayrıca Bastam'ın 675 yıllarında kurulduğunu düşünen Kroll, 660/ 650 yıllarında tahrip olduğunu hesaba katarak, şehrin 20 yıl kadar ayakta kaldığını belirtmektedir³⁶. Salvini bu tezin doğru olmadığını savunmaktadır. Salvini'ye göre bu kadar büyük ölçülere sahip ve 4 ayrı aşamada inşa edilen Bastam şehri çok daha uzun yıllar ayakta kalmış olmalıdır. Çilingiroğlu ise Bastam'da M.Ö 590 yılına tarihlenen bir tahrip tabakasının varlığını, o dönemde tek askeri güç haline gelen Medlere bağlamaktadır. Bilim adamına göre, İskit ok uçlarının bulunması İskit savaşçılarının Urartu Ordusu içinde paralı asker olarak görevlendirilmesinden kaynaklanmış olmalıdır³⁷.

Bastam, Bronz Çağından itibaren inşa edilmeye başlamış olup en sistemli yerleşmeyi Urartular zamanında görmüştür. II. Rusa zamanında kurulan ve bizzat Kral tarafından yönetilen şehir, askeri ve tarım merkezi olma görevini yerine getirmiştir. Bastam'ın ne kadar süre ayakta kaldığı bilim adamları tarafından netlik kazanmış bir konu değildir. Kuzeybatı İran, M.Ö 7 yy'da büyük bir felaket yaşamıştır. Bu felaketten tüm Urartu yerleşmeleri, kaleler etkilenmiştir. Bu süreç Bastam'ında sonunu hazırlamıştır.

34 Bastam tahrip edildikten sonra tamamen terk edilmemiştir. Özellikle bir süreliğine gecekondular, Bastam'da kalmaya devam etmişlerdir. Med ve Akhemenit döneminde ise Hallenbau denilen sütunlu salon bölümünde yerleşim olmuştur. Ayrıca Bastam'ın pek çok bölümünde sikkeler ve ortaçağ keramikleri ele geçirilmiştir. Kroll buluntulara dayanarak bu dönemde sitadele Ermenilerin yerleştiğini belirtmektedir. Konu ile geniş bilgi için bak. Kroll, 2011: 166.

35 Salvini, 2006: 120

36 Kroll, 1988: 76 vd.; Salvini, 2006: 120.

37 Kleiss, 1970: 52 vd.; Pigott, 1981: 149; Çilingiroğlu, 1994: 114 vd.

Kaynakça

Belli, O.

1977 Urartular Çağında Van Bölgesi Yol Şebekesi, İstanbul (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi)

Biscione, R.

2007“Urartian Fortifications in Iran: An Attempt at a Hierarchical Classification”, Bianili-Urartu Sempozyumu, 77-88.

Ceylan, N.

2015 “ Kuzeybatı İran’da Urartu Yerleşmeleri” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi, Kars.

Çilingiroğlu, A.

1994 Urartu Tarihi, İzmir,

Dan, R.

2012 Tra l’Eufrate E L’Arasse Ricostruzione Del Paesaggio Insediativo Del Regno Dı Bianılı/Urartu, Roma.

Hacızade, K.

1995 A study of Urartian Settlement in The N.W. Iran (700-900 B.C), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tarbiat Müderris Üniversitesi, Tahran.

Hchl : F. W. König

1955- 57 Handbuch der Chaldäischen Inschriften AFO 8, Graz.

Hellwag, U.

2005 Lu A.ZUM-li versus Lu ANİN- li some thoughts on the owner of the so-called *Prizensiegel* at Rusa II’S court, in Çilingiroğlu, A., Darbyshire, G., (eds) *Anatolian Iron Ages 5*, 91-98.

Kleiss, W.

1968 “Urartäische Plätze In Iranisch-Azerbaidjan”, *IstMitt*, Sayı: XVIII, 1-44.

Kleiss, W.

1970 “Bastam, Survey of Excavations in Iran During 1968-69”, *Iran*, Sayı: VIII, 176-178.

Kleiss 1970, W. Kleiss., "Ausgrabungen in Der Urartäischen Festung Bastam (Rusahinili) 1969", *AMI*, Sayı: III, 7-65.

Kleiss, W.

1971 "Bastam", Survey of Excavations in Iran During 1969-70, *Iran*, Sayı: IX, 165-168.

Kleiss, W.

1972 "Ausgrabungen in der Urartäischen Festung Bastam (Rusahinili) 1970", *Archäologische Mitteilungen aus Iran, Neue Folge 5*, 7-68.

Kleiss, W.

1973a, "Excavation of the Urartian Fortress Rusahinili, Bastam 1969", *Bulletin of the Asia Institute of Pahlavi University 3*, 16-24.

Kleiss, W.

1973b "Planaufnahmen urartäische Burgen in Iranisch-Azerbaidjan im Jahre 1972", *AMI*, Sayı: VI, 81-89.

Kleiss, W.

1973c "Bericht über Erkundungsfahrten in Iran im Jahre 1972", *AMI*, Sayı: VI, 7-80.

Kleiss, W.

1974 "Die Urartäischen Anlagen In Bastam Nach Der Grabung 1973", *AMI*, Sayı: VII, (1974b), s. 107-114.

Kleiss, W.

1975 "Bastam", *Iran*, Sayı: XIII, 174-176.

Kleiss, W.

1979 "Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1972-1975", *Die Architektur*, (Ed. W. Kleiss), Bastam I.

Kleiss, W.

1980 "Bastam, an Urartian Citadel Complex of the Seventh Century B.C.", *AJA*, Sayı: LXXXIV/3, 299-304.

Kleiss, W.

1983 “Beobachtungen in Bastam (Rusa-i URU. TUR), Jahre”, *AMI*, Sayı: XVI, 105-108.

Kleiss, W.

1988 Bastam II. Ausgrabungen in den Urartäischen Anlagen 1977-1978, Berlin.

Kroll, S.

1970 Die Keramik aus der Ausgrabung Bastam 1969, *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, Neue Folge 3, 67-92.

Kroll, S.

1972 Die Keramik aus der Ausgrabung Bastam 1970, *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, Neue Folge 5, 69-95.

Kroll, S.

1976 “Keramik urartäischer Festungen in Iran, ein Beitrag zur Expansion Urartus in Iranisch- Azarbaidjan”, *AMI*, Sayı: II, Berlin.

Kroll, S.

1988 Bastam II: Ausgrabungen in den urartaischen Anlagen 1977-1978 “Grabungsbericht”,

75-106.

Kroll, S.

2011 “İrândaki Urartu Şehirleri/Urartian Cities in Iran”, (Köroğlu, K., Konyar, E. edt.), İstanbul, 150-169.

Nobari, A. R. H.

1997 L'architecture Mititaire Urartaenne, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tahran: Tarbiat Müderrisi Üniversitesi, Paris, 1997.

Pigott, V. C.

1981 The adaption of iron in western Iran in the early first millennium B.C.: An archaeometallurgical study, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Pensilvanya Üniversitesi.

Salvini, M.

2005 “Der Turmtempel (susi) von Bastam”, *AMI*, Sayı: XXXVII, 371-375.

Salvini, M.

2006 Urartu Tarihi ve Kültürü, İstanbul, 2006.

San O

1994 “Urartu Krallığı'nın Kuzey ve Kuzeydoğu Yayılımı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir

Schuler, E. von

1970 “Urartaische Inschriften aus Bastam”, *AMI*, Sayı: III, 93-106.

Tarhan, T.

1978 M.Ö.XIII.Yü yılda “Uruatri” ve “Nairi” Konfederasyonları (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

UKN: Melikişvili, G. A.

1960 Urartskie, Kliobraznyne Nadpisi, Moskova, 1960.

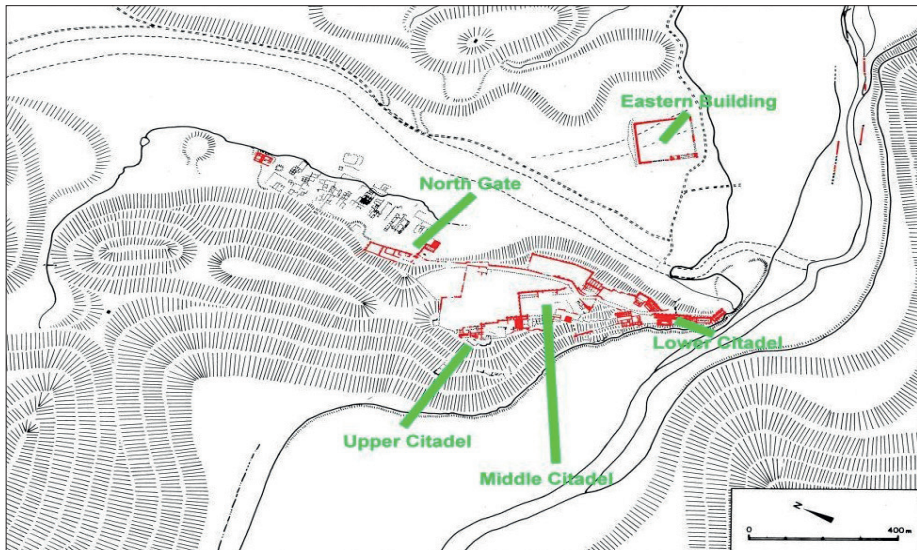
Zimansky, P. E.

1979 “Bones and Bullea: An Enigma from Bastam, Iran”, *Archaeology* 32(6), 53-55.

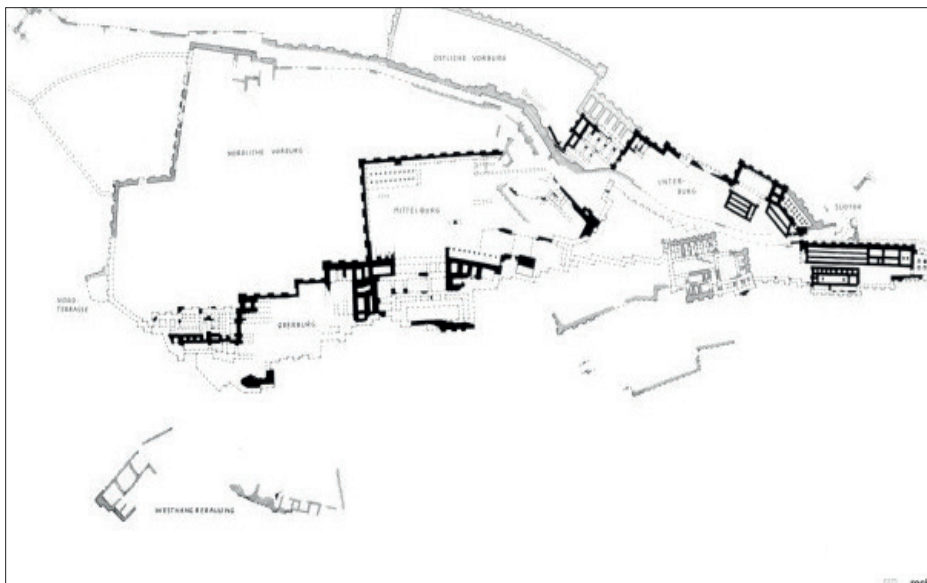
Zimansky, P. E.

1985 *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*, Chicago.

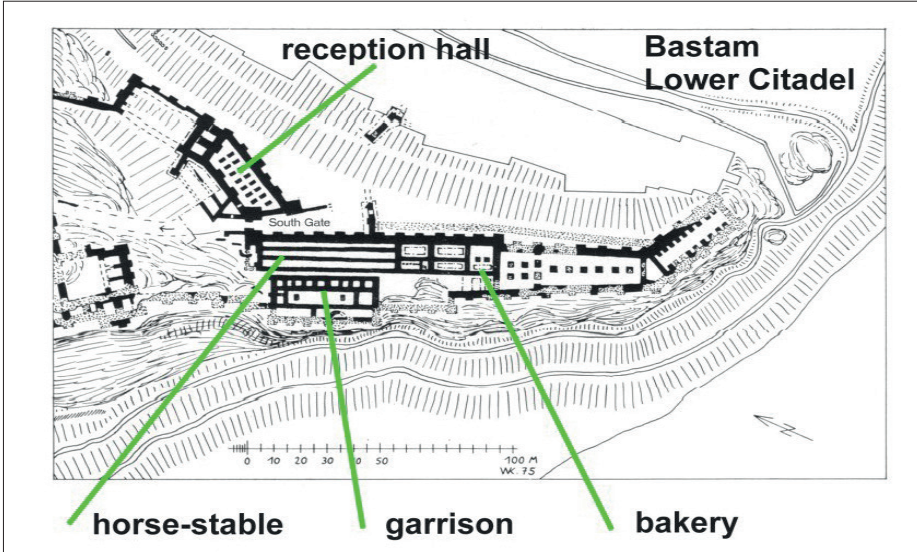
PLANLAR

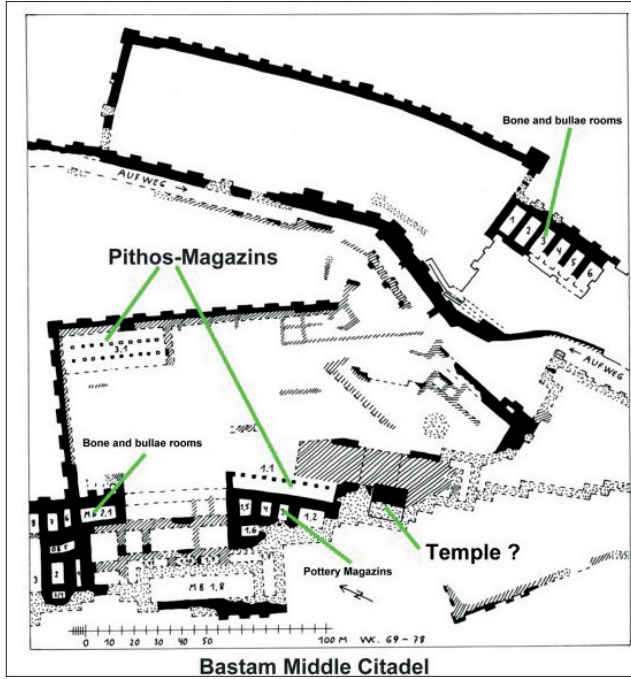
Plan1. Kale Planı www.bianili.urartu.de

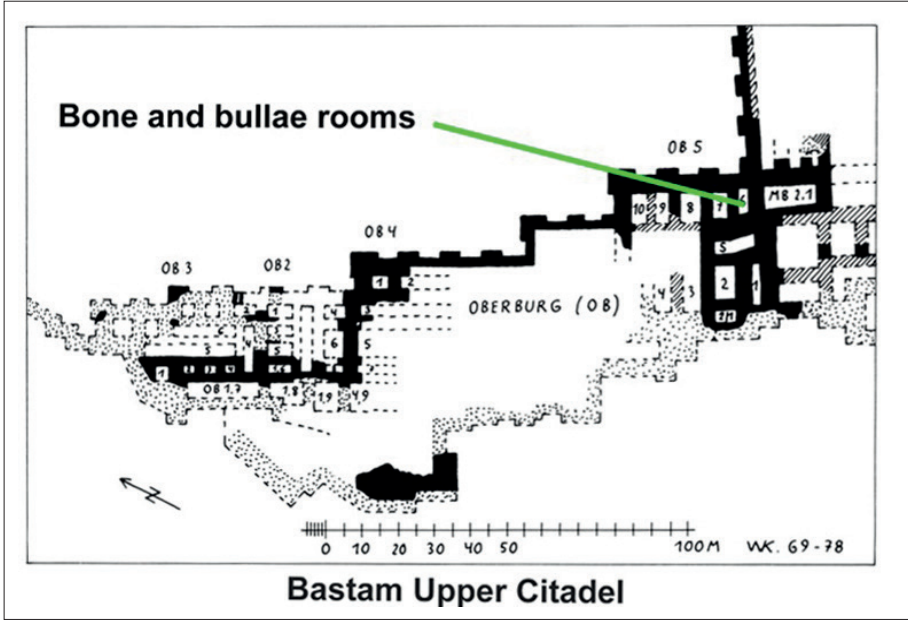
Plan 2. M.Ö 7.yy'da Bastam (Kleiss, 1979, Abb. 28)

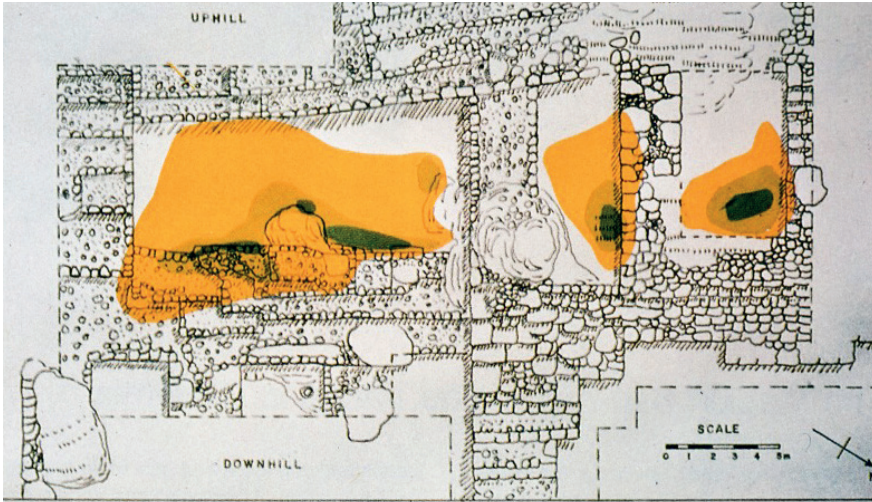
Plan 3. Bastam Şhrinin Aşağı Sitadeli (www.bianili.urartu.de)

Plan 4. Bastam Şhrinin Orta Sitadeli (Kleiss, 1988, Abb.52)

Plan 5. Bastam Şehrinin Yukarı Sitadeli (Kleiss, 1988, Abb.65)

Plan of the inner citadel wall area showing where concentrations of bones and bullae were discovered at Bastam.

Plan 6. Bastam'da Bulla ve Kemiklerin buldukları alanları gösteren plan (www.bianili.urartu.de)

FOTOĞRAFLAR

Foto 1. Bastam'dan Genel Görüntü (www.bianili.urartu.de)

Foto 2. Akçay Nehrinin Genel Görüntü (www.bianili.urartu.de)

Foto 3. Bastam Aşağı Sitadel Doğu'dan Görüntü (www.bianili.urartu.de)

Foto 4. Bastam Orta Sitadel Duvarı (www.bianili.urartu.de)

Foto 5. Bastam Üst Sitedel Görüntüsü (www.bianili.urartu.de)

Foto 6. Bastam Su Tüneli (www.bianili.urartu.de)

Foto 7. Bastam Kitabesi (www.bianili.urartu.de)

Foto 8. Bastam Riton Buluntusu (www.bianili.urartu.de)

Foto 9. Bastam Urartu Keramikleri (www.bianili.urartu.de)

Foto 10. Bastam'dan Bulla Örnekleri (www.bianili.urartu.de)

Foto 11. Bastam Üst Sitadel Duvar Boyası

Foto 12. Bastam'dan mühür (www.bianili.urartu.de)